

Muuttuva työläisperhe tutkimuksen kohteena

Kai Häggman on todennut, että perhe pakenee määritelmiä. Se tarkoittaa ja on tarkoittanut eri aikoina eri ihmisille eri asioita.¹ Tämä johtuu siitä, että perheestä on kehittynyt yksi yhteiskuntamme perusyksiköistä, jonka pohjalta monet asiat rakentuvat ja järjestyvät. Siten se on myös monenlaisten määrittelykamppailujen areena. Perheessä risteävät yhteiskunnan eri kentät ja tasot: sen ympärillä puhutaan esimerkiksi työstä, taloudesta, moraalista, uskonnosta, lainsäädännöstä, väestörakenteesta, oikeuksista ja velvollisuuksista, mutta yhtä hyvin sukupuolesta, lapsista, kodeista, tunteista ja ihanteista.

Perhe ja avioliitto nousivat yhteiskunnallisen keskustelun poltopisteeseen 1900-luvun alkuun tultaessa kaikkialla länsimaissa. Sekä porvarillinen sivistyneistö että työväenliike ymmärsivät perheen yhteiskunnan moraalisen ja taloudellisen perusyksikkönä. Näin sen kautta myös käsiteltiin laajoja kysymyksiä kansakunnan tulevaisuudesta ja modernisaation suunnasta.² 1800-luvun lopulta alkaen *työläisperhe* tuli osaksi tätä laajempaa keskustelua. Työläisperhettä määriteltiin eri tavoin työväenluokan ja keski- ja yläluokkien silmissä, mutta erilaiset käsitykset eivät vähentäneet perheen merkitystä. Työläisperheissä eletty sosiaalinen todellisuus rakentui perhettä koskevien diskurssien ja arkisten elämäkäytäntöjen ja -strategioiden kohtauspaikkana. Työväenliikkeelle perhe on ollut sekä politiikanteon kohde että resurssi.³ Näin on myös tänä päivänä, sillä perhe ja koti kiinnittyvät monin tavoin työhön, työelämään ja työssäkäyntiin.

Perhe on myös poliittinen käsite, joka sisältää arvolatauksia – ei vähiten siksi, että siitä voidaan puhua sekä biologian (ja psykologi-

an) kielellä että historiallisesti muotoutuneena, jopa kontingenttina ilmiönä. Erityisesti suomalaisen *ydinperheen* luonnetta historiallisena konstruktiona tutkinut Katja Yesilova on jopa kriittisesti väittänyt, että isän, äidin ja lapsen muodostama modernin ydinperheen sosiaalinen konstruktio on niin dominoiva, että se ”patologisoi” muunlaiset perheet ja niille ominaiset suhteet, kuten yksinhuoltajaperheet, eroperheet ja sateenkaariperheet tehden niistä lähtökohtaisesti puutteellisia.⁴

Tämä artikkelikokoelma osoittaa, että työläisperheen historian valossa on mahdollista tarkastella monia sellaisia kysymyksiä, jotka ovat ajankohtaisia tänäänkin. Perheen, arjen ja työn yhdistämisen kysymykset, perheenjäsenten mahdollisuudet kouluttautua, tai vaikkapa poikkeavat perhejärjestelyt ovat sellaisia ajankohtaisia ongelmia, jotka ovat olleet olennaisesti läsnä myös menneisyyden työtätekevien perheiden elämässä. Sosiaaliset, taloudelliset ja poliittiset muutokset sekä erilaiset kriisit ovat historian aikana vaikuttaneet eri tavoin perheiden ja yksittäisten perheenjäsenten olosuhteisiin, näkökulmasta riippuen joko rajoittaen mahdollisuuksia tai synnyttäen erilaisia toimintatapoja ja -strategioita. Työn ja talouden realiteetit ovat keskeisesti vaikuttaneet siihen, miten työläisperheissä on orientoiduttu tulevaisuuteen.

Työläisperheen tutkimus

Työläisperheitä koskeva tutkimus sai alkunsa osana niin sanottua työväenkysymystä eri puolilla Eurooppaa. Työväenkysymys (*Arbeiterfrage*, *arbetarfråga*) koski ennen kaikkea teollistumisen vaikutusta työväestön elinoloihin, mutta monissa tutkimuksissa vilahti samalla esiin työläisten perhe-elämä. Teollistuminen nähtiin yleisesti työläisten perhe-elämän uhkana, ja erityisten naisten ja lasten ansiotyö olivat teemoja, jotka toivat työläisperheen osaksi työväenkysymystä. Työväenliikkeen nousu ja sosialismin teoreetikot vaikuttivat osaltaan perhekysymyksen aktualisoitumiseen. Eräänä varhaisimmista esimerkeistä toimii saksalainen Friedrich Engels (1810–1895), joka julkai-

si synkän kuvauksen Manchesterin työväenoloista vuonna 1845.⁵ Engelsin uhkakuvassa työttömät, auktoriteettinsa menettäneet isät seurasivat voimattomina, kun vaimot ja lapset syrjäyttivät halpana työvoimana miehet työelämästä.

Niin sanotun konkreettisen sosiaalitutkimuksen nousu 1800-luvun puolivälistä lähtien toi kaupunkiköyhälistön elinolot lukevan yleisön tietoisuuteen. Uraauurtava tässä suhteessa oli reformimielisen brittilehtimiehen Henry Mayhew'n vuonna 1851 ilmestynyt kolmiosainen tutkielma lontoolaisista köyhistä. Perhetutkimuksen ja erityisesti työläisperheiden tutkimuksen yhtenä keskeisenä klassikkona voi pitää ranskalaisen Frédéric Le Playn perhetutkielmia 1850-luvulta. Le Play oli konservatiivi, joka syytti teollistumista perhesiteiden katkomisesta ja patriarkaalisen auktoriteetin mureneemisesta.⁶ Hyvinkin erilaisista lähtökohdista päädyttiin käsitykseen, jonka mukaan teollistuminen särki työläisten perheet.

Suomalaiseen 1800-luvun sosiaalitutkimukseen vaikuttivat ennen kaikkea saksalaiset esikuvat, mutta myös kaikuja brittiläisestä empiirisestä sosiaalitutkimuksesta oli havaittavissa. Saksalaiset niin sanotut katederisosialistit (esim. Gustav Schmoller ja myöhemmin Werner Sombart) kannattivat tehokasta sosiaalipolitiikkaa marxilaisen sosialismin torjumisen nimessä. Toinen suomalaisen sosiaalitutkimukseen vaikuttanut ryhmä oli brittiläinen Fabian Society (per. 1884), jossa etenkin pariskunta Beatrice ja Sidney Webb olivat kiinnostuneita työläisperheistä ja työläisperheiden elinoloista.

Suomessa Kansantaloudellinen Yhdistys sai alkunsa 1880-luvun puolivälissä. Sen piirissä toimi lukuisia oppineita, jotka nojautuivat työssään katederisosialistien ajatuksiin. Kansantaloudellisen yhdistyksen perustajat laitoivat vuonna 1884 alulle julkaisusarjan *Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseudulla*, jossa julkaistiin 12 tutkimusta eri puolilta maata. Tässä sarjassa yksi kiinnostava maatyöläisperheiden aikalaiskuvaus oli Axel Liliuksen vuonna 1888 ilmestynyt tutkimus Kuopion läänistä, joka sisälsi kaksi perhetutkielmaa maatyöläisperheistä. Ne oli tehty Le Playn esikuvan mukaisesti. Liliuksen tutkielmissa kuvataan perheenisän toiminnan lisäksi vaimon ja lasten roolia maaseudun työläisperheessä.⁷

Vuonna 1894 perustettiin Ekonomiska Samfundet, jonka jäsenistä erityisesti aktuaari G. R. Snellman (1864–1922) oli kiinnostunut teollisuustyöväestöstä ja työläisperheiden elinoloista. Snellman tutki 1900-luvun alussa työläisperheiden asuinoloja muun muassa Turussa ja Tampereella. Helsingissä työväestön asuinoloja selvitti Vilhelm Sucksdorff (1904), joka kiinnitti huomiota asumisen ahtauteen ja ilmatilan riittävyteen.⁸ Eräs työläisperheiden elämää merkittävästi valottava julkaisusarja ovat Teollisuushallituksen teettämät *Työtilastolliset tutkimukset*, joita julkaistiin vuosina 1903–1914. Niitä tehtiin yhteensä kuusitoista, joista G. R. Snellman laati kaksitoista. Muun muassa kutoma-, paperi- ja konepajateollisuuden työpaikkoihin keskittyvissä tutkimuksissa kuvattiin työolosuhteita ja palkkoja, mutta huomiota kiinnitettiin myös asunto- ja perhesuhteisiin.

Työtilastollisista tutkimuksista erottuu työläisperheiden näkökulmasta yksi ylitse muiden, nimittäin suomalaisen työsuojelun uranuurtajan Vera Hjeltin (1857–1947) *Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908–1909*.⁹ Suomen ensimmäisen naispuolisen ammattientarkastajan ja RKP:n kansanedustajan (1908–1917) tutkimus oli luonteeltaan perhebudjettitutkimus. Sen yhtenä esikuvana oli brittiläinen empiirinen sosiaalitutkimus, joka pureutui muun muassa Lontoon slummien ongelmiin. Vastaavia tutkimuksia oli tehty myös Saksassa, Tanskassa ja Ruotsissa, ja Hjelt tunsu ne hyvin.

Tutkimuksessa kotitalouksia kehoitettiin pitämään vuoden verran kirjaa kaikista kuluistaan ja menoistaan. Projektissa oli mukana 350 ruokakuntaa, joista 30 oli yhden hengen talouksia. Hjeltin tutkimus on arvokas lähdeaineisto teemaa koskevalle historiantutkimukselle, sillä siitä saa konkreettisen kuvan paitsi työläisperheiden tuloista ja menoista, vaimon ansiotuloista, työttömyydestä ja asuinoloista, myös lasten työstä, koulunkäynnistä ja joskus jopa perheenjäsenten tulevaisuudenhaaveista.

Heikki Warista (1901–1989) voi väitöskirjansa perusteella pitää perhehistorioitsijana, vaikka hänen pääasiallinen kiinnostuksensa kohdistui työläisyhteisöön. Kaksiosainen tutkimus *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle I-II* ilmestyi

vuosina 1932 ja 1934. Tutkimuksessaan Waris kuvaa tarkasti työläisten asuinoloja, perheiden asukkeja, perheenjäsenten ansiotyötä, työläisten terveyttä ja monia muita työväestön arkeen liittyviä ilmiöitä. Perhehistorian näkökulmasta voisi kuitenkin väittää, että perheellisyys näyttäytyy Wariksen tutkimuksessa itsestäänselvyytenä, eikä sitä erityisesti problematisoida. Wariksen kerronnassa työläiset perustavat perheitä tai jättävät perheen perustamatta, mutta moniulotteisen ja menetelmiltään rikkaan tutkimuksen varsinaisena kohteena oli laitakaupungin asuttaminen kulttuuriltaan omintakeisena alueena ja työväestön sopeutuminen yhteiskunnan vallitsevaan kulttuuriin.

Kun 1800-luvun konkreettinen sosiaalitutkimus niin Suomessa kuin ulkomaillakin tulkitsi teollistumisen heikentäneen työläisperheitä, uudempi sosiaali- ja perhehistoriallinen tutkimus toi esiin tulokinnan, jossa teollistuminen merkitsi työläisperheiden vahvistumista. Muiden muassa englantilainen Michael Anderson ja yhdysvaltalainen Tamara Hareven päättelivät, että teollistuvassa ja kaupungistuvassa yhteiskunnassa perhe ja suku toimivat turvaverkostona ja auttoivat sopeutumaan muutokseen.¹⁰ Kumpikin tutkija lähestyi työläisperheitä laajojen paikallisten aineistojen avulla ja pääsi näin lähelle työväestön arkea.

Kiinnostus perhehistoriaa kohtaan kasvoi 1960-luvulta lähtien ja aihepiirin tutkimus oli monenkirjavaa. Michael Anderson esitti vuonna 1980 havainnollisen synteesin edelleen nousevasta alasta. Hänen jaottelussaan päälähestymistavat olivat perhedemografian, perhetalouden ja perheen tunnesiteiden tutkimus. Teollistumisen vaikutusta työläisperheisiin on tarkasteltu kaikista näistä näkökulmista, mutta yhtäältä perhekokoon ja ruokakunnan rakenteeseen keskittyvä tutkimus, toisaalta perhetalouden vaikutus vanhempien ja lasten suhteisiin ovat saaneet osakseen verrattain paljon huomiota.¹¹ Kysymys teollistumisen vaikutuksesta työläisperheisiin ei enää 1980-luvulla ollut keskeinen, vaan kiinnostus kohdistui perheiden toimeentulostrategioihin ja perheenjäsenten eriytyneisiin rooleihin.

Suomalaisessa historiantutkimuksessa on 1900-luvun alun kulttuurihistoriallisen painotuksen johdosta ollut tilaa perhettä koskeville kysymyksille, mutta varsinaisesti perhehistoriaksi itsensä määrittä-

vä tutkimus ajoittuu 1980-luvulle. Vuosikymmenen loppupuolella käynnistyi Suomen Akatemian rahoituksella Pertti Haapalan ja Panu Pulman johtama tutkimushanke ”Suurperhe, ydinperhe, ’pyhä perhe’: suomalaisen perheen historia”, jossa Kai Häggman, Pirjo Markkola ja Elina Waris tekivät väitöskirjojaan. Otsikon suurperhe viittasi Wariksen perhedemografiseen työhön, ydinperhe Markkolan työläisperheteemaan ja ”pyhä perhe” Häggmanin teemaan perheideologiasta ja perheen merkityksestä 1800-luvulla.¹² Samaan aikaan perhehistoriahankkeen kanssa Beatrice Moring viimeisteli väitöskirjaansa, joka käsitteli kotitalouksia ja perheitä suomalaisissa saaristoyhteisöissä.¹³ Perhehistorian läpimurto tapahtui sittenkin varsin nopeasti, ja 1990-luvulla ilmestyi useita perhehistoriaan keskittyviä väitöskirjoja ja muita tutkimuksia.

Sukupuolihistorian nousu ajoittuu yhteen perhehistorian nousun kanssa. Perhettä tutkittaessa väistämättä törmätään sukupuolirooleihin ja miesten ja naisten erilaisiin tehtäviin perheen sisällä. Kun työläisperheitä on tutkittu erityisesti naisten näkökulmista, miesnäkökulma jäi aluksi hieman vähemmälle huomiolle. Viime vuosina noussut maskuliinisuuden historian tutkimus tuo myös työväenluokkaisen mieheyden rakentumisen ja mieheyteen liitettyjen merkitysten rakentumisen osaksi työläisperheiden historiaa.¹⁴

Osa perhehistoriaa on lapsuuden tutkimus. Lapsuuden historian tutkimus toimii hyvin esimerkkinä siitä, miten lapsuuden historia – tai erityisesti työväenluokkainen lapsuus – heijastaa yhteiskunnan muutoksia. Käsitteet lapsista ja lasten roolista perheissä ja yhteisössä ovat muuttuneet. Siinä missä 1800-luvulla ja melko pitkälle 1900-luvun mittaankin lasten tehtävä työntekijöinä ja osallisina työläisperheen elatukseen oli osa perheen toimeentulon historiaa¹⁵, liittyivät 1900-luvun alussa lapsuuteen merkittävästi oppivelvollisuus ja kansakoulut.¹⁶

Lapsuuden tutkimus on monipuolisuudessaan kiinnostava osa perhehistoriaa. Viime vuosina lapsuutta on tutkittu esimerkiksi työläisperheen lapsen syntymän merkitysten näkökulmasta¹⁷ sekä esimerkiksi lasten sotakokemuksia esiin tuomalla.¹⁸ Tämän päivän yhteiskunnassa on selvitetty esimerkiksi 1990-luvun laman vaiku-

tuksia lapsuuden kautta. Pitkän aikavälin tarkastelussa on tutkittu niiden henkilöiden elämäntulkua, jotka olivat lapsia 1990-luvulla, jolloin yhteiskunnan lapsiin kohdistamia sosiaalietuja ja hyvinvointipalveluja leikattiin rajusti.¹⁹

Kulttuuriset kuvat ja arjen toimintatavat

Käsillä olevan kirjan tarkoitus on tutkia työläisperhettä kulttuuristen representaatioiden, sosio-ekonomisen todellisuuden ja arkisten elämäntulkutähtöjen kohtaustapaikkana. Yhtenä kantavana teemana ovat työläisperheen arkeen vaikuttaneet kriisit ja murroskohdat, jotka voidaan ymmärtää sekä yksilöllisinä (perheenjäseniä koskevinä) että yhteiskunnallisina. Toisena punaisena lankana voidaan nähdä ajatus sosiaalisessa todellisuudessa käydyistä rajankäynteistä vallitsevien perheideaalien ja -mallien sekä arjen ja työn tarpeiden välillä. Käsitteet ideaaliperheestä, työläisperheen asemasta ja perheen merkityksestä yhteiskunnassa tulivat esille myös kirjallisuuden ja taiteen areenoilla.

Mikko Kemppainen ja Jaana Torninoja-Latola analysoivat artikkeleissaan työläisperheen roolia työväenliikkeen kirjailijoiden tuotannossa. Kemppaisen tarkastelemat kirjailijat Hilda Tihl, Elvira Willman ja Hilja Pärssinen kuvasivat kaikki työläisperheen arkielämän kurjia olosuhteita. He kritisoivat kristillistä kasvatustapausta sekä porvarillisen naisasialiikkeen ajamaa koti-ideologiaa kapitalistista sortoa ylläpitävinä. Erityisesti porvarillisen seksuaalimoraalin tekopyhyys – naisten siveyden korostaminen ja jonkinasteisen seksuaalisen vapauden salliminen miehille – oli naiskirjailijoiden hampaissa, ja he vaativat, että samojen seksuaalimoraalisten käsitysten tuli koskea sekä miehiä että naisia.

Vaikka äitiys nähtiin myös työväenluokkaisten kirjailijoiden silmin naisen tärkeimpänä tehtävänä, erityisesti Willman ja Pärssinen korostivat, että työläisnainen ei voinut toteuttaa äitiyden ihannetta niin kauan kuin yhteiskunnan sosiaaliset, moraaliset ja taloudelliset rakenteet olivat esteenä ja ylläpitivät luokkasortoa. Kemppainen osoittaa myös, miten suomalaiset 1900-luvun alun perhettä käsitte-

levät kirjoitukset kytkeytyivät kansainvälisiin keskusteluihin naisten asemasta ja perhekäsityksistä. Tihlä, Willman ja Pärssinen tunsivat Ellen Keyn ja Clara Zetkinin kaltaisia naisvaikuttajia ja heidän tuotantoaan. Erityisesti Pärssinen kannatti Keyn tapaan myös rotuhygieenisiä ajatuksia.

Jaana Torninoja-Latola puretuu Elvi Sinervon esikoisromaanin *Palavankylän seppä* (1939) sekä kolmeen Sinervon näytelmään työläisperheen representaatioiden näkökulmasta. Torninoja-Latolan mukaan Sinervo rakensi työläisperheestä neuvottelutilan, jossa erilaiset ideologiat kohtaavat, risteävät ja riitaantuvatkin. Analysoiduissa teoksissa voi nähdä paljon vaikutteita Sinervon omasta perheestä. Perheessä tapahtuneet sosiaalisen aseman muutokset tai ideologioiden taipumiset eri suuntiin nousevat kaunokirjallisessa muodossa laajempien muutosten kuvastimiksi. Perheen sisälle mahtuu monenlaisia henkilöitä ja persoonia, ja kaunokirjallisuus mahdollistaa Torninoja-Latolan mukaan monipuolisten näkökulmien esiin tuomisen. Yksi artikkelissa esiin nousevista teemoista on koulutusmahdollisuuksien epätasainen jakautuminen perheen sisällä. Työläisperheessä oli toisinaan mahdollista kouluttaa vain yksi lapsista, mikä saattoi aiheuttaa epäsopua ja ristiriitoja. Toinen keskeinen teema Sinervon työläisperhettä käsittelevissä teoksissa on äitiys. Sinervo käsittelee työläisäidin ihannetta ja ihanteen sisältämiä ristiriitaisuuksia, mikä tuo Torninoja-Latolan artikkelin keskusteluun muun muassa Mikko Kempaisen artikkelin kanssa tässä kirjassa.

Matias Kaihovirta tarkastelee artikkelissaan työläisnaisten toimintastrategioita Billnäsin ruukissa sisällissodan jälkeen. Sisällissodan myötä normaali arki joutui päälaelleen, kun monessa ruukin työläisperheessä sekä isä että naimattomat pojat liittyivät punaisten toimintaan. Pahimmassa tapauksessa yksikään perheen aikuisista miehistä ei palannut sodan jälkeen takaisin. Tämä tilanne on lähtökohtana Kaihovirran tutkimukselle, joka kohdistuu erityisesti työläisnaisten tapaan käyttää vallitsevien sukupuolinormien mukaista kieltä emotionaalisenä resurssina yhteydenpidossa paikallisen ruukin ja kunnan köyhäinhuoltohallituksen kanssa.

Antti Malinen käsittelee artikkelissaan sukulaisten tarjoamaa tilapäismajoitusta sosiaalisen tuen muotona Helsingissä jatkosodan jälkeen. Kuten Malinen toteaa, syksyllä 1944 Helsinkiin muutti ja palasi muutamassa kuukaudessa arviolta kymmeniä tuhansia uusia ja vanhoja kaupunkilaisia. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että lieventääkseen valtavaa asuntopulaa kaupunki joutui turvautumaan sekä pakotettuun (esim. pakkoalivuokraus) että vapaaehtoiseen solidaarisuuteen. Olosuhteiden pakottama yhdessä asuminen jo valmiiksi ahtaissa työläisasunnoissa lisäsi myös erilaisia sosiaalisia ja psykologisia stressitekijöitä. Näin esimerkiksi sota-avioliiton solmineiden parien yhteiselo vanhempien kanssa saattoi kärjistä välejä, mikä puolestaan näkyi kaupungin ja kirkon tarjoaman avioliittoneuvonnan kysynnän kasvuna.

Pohdittaessa työläisperheen elämää kriisien näkökulmasta tulevat ensimmäisenä mieleen suuren mittaluokan historialliset tapahtumat, jotka väistämättä vaikuttavat ihmisten arkeen. Myös perheen ja perheenjäsenten arkinen elämä on mahdollista ymmärtää pysyvyyden ja muutoksen vaihteluna, jolloin myös kriisin mahdollisuus tulee osaksi elämäntulkua. Pirita Frigrenin artikkeli käsittelee merimiesten työn vaikutusta heidän perheidensä arkeen Suomen länsirannikon satamakaupungeissa purjelaivamerenkulun kultakaudella 1800-luvun puolivälissä. Laivanvarustusteollisuuden kasvun myötä merityö alkoi houkutella ja kasvava merimiesväestö muutti vanhojen porvariskaupunkien sosiaalista rakennetta.

Merimiesperheet olivat kaupunkien ensimmäisiä palkkatyöläisperheitä, mutta miehen työ merillä kaukana kotoa loi näihin perheisiin perhehistorian näkökulmasta mielenkiintoisia sosiaalisia ja taloudellisia erityispiirteitä, jotka yhä vallinneen patriarkaalisen perhekäsityksen valossa näyttäytyivät poikkeuksellisina. Miehen ”etätöy” takia perhe oli lähes koko ajan hajallaan tai jopa vaarassa hajota lopullisesti joko miehen kuoleman tai karkaamisen vuoksi. Syntyi eräänlainen pysyvä poikkeustila, joka synnytti tarpeen erilaisille arjen strategioille.

Myös Tapio Bergholm pohtii artikkelissaan perheettömyyden, perheen poissaolon ja perheellisyyden välisiä merkityksiä. Perhehistoriassa perheettömät ovat usein jääneet marginaaliin. Kuitenkin

kategoriana perheettömyys tai naimattomuus määrittyy naimisissa olemisen tai heteronormatiivisen perheellisyyden vastaparina: kumpaankin liitetyt merkitykset vaikuttavat toisiinsa. Perheettömyys tai naimattomuus on lisäksi hyvin sukupuolisidonnainen ilmiö. Artikkelissaan Bergholm pohtii kriittisesti omaa malliaan kuljetustyöläisten niin sanotusta poikamieskulttuurista ja luo siitä aiempaa joustavamman ja monipuolisemman version. Bergholm pitää tietynlaista maskuliinista eetosta ominaisena satama-, kuljetus-, ja merityöpaikkojen ammatilliselle kulttuurille. Hänen mukaansa poikamieskulttuuri on syytä nähdä sukupuolittuneena toimintana, käytäntönä ja paikkasidonnaisena esittämisenä (vrt. Judith Butler).

Talouden poikkeustilanteet (lamakaudet, sodan jälkeinen säännöstely jne.) ovat pakottaneet ihmiset etsimään vaihtoehtoisia selviytymiskeinoja. Kuten Pete Pesonen artikkelissaan toteaa, teollisuuden työpaikoissa tehdyt niin sanotut firabelityöt saattoivat erityisesti poikkeusaikoina olla kaivattu lisä perheen talouteen. Toisaalta erilaisen arkipäivän tarvekalujen tekeminen oli osa työyhteisön kulttuuria ja ”me-hengen” luomista. Pesonen uskoo, että firabelitöiden tekeminen nousi uuteen kukoistukseen toisen maailmansodan jälkeen. Monilla tehtailla elvytettiin myös perinteisiä luontaisetuja, kuten työntekijöiden yhteisiä perunamaita. Kiinnostavaa on, että työntekijät tekivät selkeän eron varastamisen ja firabelityön välillä. Voikin kysyä, minkälaisen lisän firabelityöt ja luontaisedut toivat perhetalouteen toisen maailmansodan jälkeisen säännöstelyn kautena, jolloin myös mustan pörssin kaupalla oli oma tärkeä merkityksensä.

Monet kirjoittajista purkavat vallitsevia historiallisia yksinkertaisuuksia. Kaija Heikkinen tarkastelee artikkelissaan kriittisesti kuvaa sota-ajan avioliitosta ja naiseudesta rintamalla olleiden naisten muistitiedon valossa. Hän kysyy, miten käsitykset ideaalista perheestä ja naiseudesta vaikuttivat rintaman sosiaalisessa todellisuudessa ja myös niitä koskevissa muistoissa. Heikkinen käsittelee erityisesti sotatoimi-alueella siviilityöpaikoissa työskennelleitä (työläis)naisia, jotka ovat jääneet sotaa koskevissa muistelukertomuksissa marginaaliin. Toisin kuin niin sanottuun työvelvolliseen liitetyt merkitykset väittävät, monet työläisnaiset menivät rintamalle vapaaehtoisesti tienaamaan,

ja moni heistä oli myös perheellinen. Heikkinen osoittaa, että lottien muistelukertomuksissa ja myös aikalaiskirjallisuudessa esiintyvät kuvaukset rintaman naisista sisältävät sukupuolittuneita ja luokkasi-donnaisia asenteita ja asemoitumisia.

Frigren puolestaan osoittaa, että yhä vahvana elävä käsitys merimiehestä eräänlaisena arkkityyppisenä poikamies-seilorina on historiaa yksinkertaistava. 1800-luvun länsirannikolla merimiesten avioliitot olivat hyvin tavallisia. Käsitys kulkurimaisesta ja vapaasta seilorista syntyi 1800–1900-luvun vaihteessa, jolloin työtahti laivoilla kiristyi ja tapahtui palkkojen suhteellista alentumista. Vuosisadan vaihteessa myös moderni ydinperhemalli ja siihen liittyvät sukupuoliroolit ja seksuaalisuuskäsitykset syntyivät ja vakiintuivat. Tällöin merimiehestä tuli perheenisän antiteesi.

Tämän kirjan artikkelit osoittavat, että perheen arjen kokemusten ja toimintatapojen esiintuominen vaatii hyvää metodologista otetta ja myös uudenlaisia lähdeaineistoja. Monissa artikkeleissa perhe nousee (tai kaivetaan) esille nimenomaan toimivan tutkimusotteen avulla. Heikkinen nostaa esille erityisesti feministisestä tutkimuksesta lähtöisin olevan ”toisin” tai ”vastakarvaan” lukemisen menetelmän, jolla teksteistä, tässä tapauksessa kulttuurisesti dominoivassa roolissa olevista Lottien muistelukertomuksista, on mahdollista nostaa esiin aukkoja, murtumia ja merkityksellisiä hiljaisuuksia.

Kaihovirta puolestaan tutkii työläisnaisten kokemusta sisällissodan jälkeisessä paikallisyhteisössä kirjeaineiston avulla. Hän analysoi työläisnaisten Pohjan kunnan köyhäinhoitohallitukselle lähettämiä kirjeitä erityisesti sukupuolentutkimuksen tarjoamin teoreettisen työkaluin. Malinen käyttää perhe- ja sukulaismajoituksen arjen ja kokemuksen tarkastelussa niin ikään kirjeaineistoa, joka syntyi asunontarvitsijoiden ja -haltijoiden asioidessa huoneenvuokralautakuntien ja sosiaaliministeriön alaisen asuntoasiaintoimiston kanssa.

Aikaisemmin vähän käytetty aineisto nousee keskeiseen rooliin myös Sinikka Selinin artikkelissa, joka käsittelee työväenluokkaisen perheiden oppikoulunuorten koulutusta ja työntekoa koskevia tulevaisuudensuunnitelmia 1900-luvun puolivälissä. Selin käyttää aineistonaan toisen maailmansodan jälkeen kehittyneen, nuorille

suunnatun ammatinvalinnanohjauksen myötä syntyneitä aineistoja, joihin sisältyy nuorten täyttämää taustatietolomakkeita, opettajan- ja lääkärinlausuntoja sekä psykologien lausuntoja. Näiden aineistojen valossa Selin tarkastelee nuorten tulevaisuutta koskevia unelmia ja toiveita.

Selin hyödyntää tutkimuksessaan sosiaalisen pääoman teorioita (esim. *binding social capital* ja *bridging social capital*) tarkastellessaan työläisperheiden nuorten sosiaalisia ja kulttuurisia resursseja, jotka ohjasivat yhdessä perheen kanssa tehtyjä koulutusvalintoja. Selinin mukaan työläisperheet näkivät koulutuksen sijoituksena tulevaisuuteen, mutta toisin kuin ylempiin sosiaaliryhmiin kuuluvat perheet, he eivät useinkaan nähneet sivistystä itseisarvona vaan pikemminkin välineellisesti, avaimena parempaan sosio-ekonomiseen asemaan. Pääomateorian avulla Selin sijoittaa työläisperheen ja sen jäsenet laajempaan sosiaaliseen kontekstiin. Hän korostaa, että perhe- ja tuttavaverkostojen merkitystä aikuiseksi varttuvalla ja identiteettiään etsivälle nuorelle ei voi aliarvioida tilanteessa, jossa oma perhetausta ei useinkaan kantanut mukanaan sellaisia sosiaalisia pääomia, jotka olisivat ohjanneet opintielle.

Vaikka työväenluokkaisten oppikoulunuorten perheissä oli tehty päätös panostaa lasten tulevaisuuteen enemmän kuin laki velvoitti, oli perheenjäsenten välillä myös sukupuolittuneita eroja siinä, minkälaisia koulutuspolkuja suosittiin. Kuten Selin toteaa, 1950-luvun ammatinvalintaohjaus vaikuttaa pikemminkin vahvistaneen kuin kyseenalaistaneen vallitsevia sukupuolittuneita ihanteita: tyttöjen ammattiasematavoitteet näyttävät olleen kaikissa yhteiskuntaluokissa matalampia kuin poikien. Torninoja-Latolan artikkelista käy ilmi, että koulutusmahdollisuuksien lisääntyminen saattoi synnyttää ristiriitoja myös perheen sisällä vanhempien tehdessä päätöksiä siitä, kuka lapsista lähetettäisiin koulutielle.

Historiantutkijoiden aineistojen ja näkökulmien lisäksi kirjassamme lähestytään myös nykypäivän perheiden arkea. Johanna Mykkänen ja Marja Leena Böök käyttävät muista kirjan kirjoittajista poikkeavaa aineistoa analysoidessaan 2010-luvun lapsiperheiden jokapäiväistä elämää. Mykkänen ja Böök antoivat lapsiperheiden

käyttöön kamerat, joilla heidän tuli kuvata arjen hetkiä, tiloja ja tilanteita perheessä. Syntyneiden kuvien perusteella Böök ja Mykkänen analysoivat perheiden arjen rakentumista. He osoittavat, että valokuvaaminen ja valokuvista keskusteleminen yhdessä tutkittavien kanssa on osallistava menetelmä, jonka avulla arjen käytänteistä, tunteista ja abstrakteistakin asioista voi keskustella konkreettisesti.

Tutkijat löysivät aineistostaan esimerkiksi kulttuurisen ideaalin jaetusta ja tasa-arvoisesta vanhemmuudesta, mutta tämä ideaali ei välttämättä konkretisoitunut käytännön arjessa. Valokuvat ja kerronta saattoivat olla eriparisia ja ristiriidassa keskenään. Tämän tuloksen perusteella voikin esittää hedelmällisen kysymyksen jatkotutkimusta varten. Mistä nämä eriparisuudet ja hiljaiset ristiriitaisuudet kertovat? Miten nykypäivänä perheille tarjottavat tuet ja rakenteelliset rajoitteet vaikuttavat (työläis)perheiden arkeen? Millaisia mahdollisuuksia ja toisaalta tapoja ylittää rakenteita perheillä voi olla tulevaisuudessa?

Mykkäsen ja Böökin mukaan perheiden arki on parhaimmillaan silloin, kun töissä menee hyvin, ”kotiasiat” ovat kunnossa ja jokaiselle perheenjäsenelle jää myös omaa tilaa ja aikaa. Tämä näyttää olevan eräänlainen normaalin, onnellisen perhe-elämän ideaali. Mutta entä sitten, kun arjen kulku häiriintyy? Kriisitilanteissa ”normaalin” arjen poliittisuus tulee esiin. Millaisia turvaverkkoja tulevaisuuden työläisperheellä on? Sysätäänkö vastuu onnellisuudesta yksinomaan perheelle itselleen vai auttaako yhteiskunta toimivan arjen edellytysten luomisessa?

Kirjan artikkelit perustuvat vuonna 2014 pidettyyn Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran kesäseminaariin. Kiitämme kirjan kirjoittajia hyvästä yhteistyöstä ja innokkuudesta, Työväenmuseo Werstasta seminaarituloista, Raimo Parikkaa kirjan taittamisesta, Kansan Arkistoa kirjan kansikuvasta sekä Tieteellisten seurain valtuuskuntaa julkaisutuesta.

Lähdeviitteet

- 1 Häggman 1997, 15–19.
- 2 Ks. Mikko Kemppaisen artikkeli tässä kirjassa.
- 3 Markkola 1994; Lähteenmäki 1995, 201–215.
- 4 Yesilova 2009.
- 5 Engels 1845.
- 6 Mayhew 1851; Le Play 1855.
- 7 Lilius 1888; Pekkarinen 1984.
- 8 Malinen 2014, 103.
- 9 Hjelt 1912.
- 10 Anderson 1971; Hareven 1984.
- 11 Anderson 1980; Markkola 1994, 8–10.
- 12 Pulma 1991; Häggman 1994; Markkola 1994; Waris 1999.
- 13 Moring 1994.
- 14 Esim. Markkola, Östman & Lamberg (toim.) 2014; Hytönen & Koskinen-Koivisto (toim.) 2011; Turtiainen 2014.
- 15 Rahikainen 1996, 2002 ja 2004.
- 16 Tuomaala 2014.
- 17 Markkola 2012; ks. myös Saarimäki, Hytönen & Niskanen (toim.) 2012.
- 18 Vuoden 1918 sodasta ks. esim. Kaarninen 2008; toisen maailmansodan kokemuksista esim. Näre, Kirves & Siltala 2010.
- 19 Esim. Lämsä 2009; Paananen et al. 2012.

Kirjallisuus

- Anderson, Michael (1971): *Family Structure in Nineteenth Century Lancashire*. Cambridge.
- Anderson, Michael (1980): *Approaches to the History of the Western Family, 1500–1914*. London.
- Engels, Friedrich (1845): *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*.
- Hareven, Tamara (1984): *Family Time and Industrial Time. The Relationship bet-*

- ween the Family and Work in a New England Industrial Community.* Cambridge.
- Hjelt, Vera (1912): *Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908–1909.* Työttilasto XIII. Helsinki.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) (2011): *Työtä tekee mies, nainen.* Väki voimakas 24. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere.
- Häggman, Kai (1994): *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa.* Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Häggman, Kai (1996): *Johdatus perbehistoriaan.* Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 11. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Kaarninen, Mervi (2008): *Punaorvot 1918.* Minerva, Helsinki ja Jyväskylä.
- Le Play, Frédéric (1855): *Les Ouvriers Européens.*
- Lähteenmäki, Maria (1995): *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa.* Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Lämsä, Anna-Liisa (2009): *Tuhat tarinaa lasten ja nuorten syrjäytymisestä. Lasten ja nuorten syrjäytyminen sosiaalihuollon asiakirjojen valossa.* Acta Universitatis Ouluensis, E Scientiae Rerum Socialium 102. Oulun yliopisto, Oulu.
- Malinen, Antti (2014): *Perheet abtaalla. Asuntopula ja siihen sopeutuminen toisen maailmansodan jälkeisessä Helsingissä 1944–1948.* Väestöliitto, Helsinki.
- Markkola, Pirjo (1994): *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle.* Historiallisia Tutkimuksia 187. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Markkola, Pirjo (2012): Työläislapsen matka maailmaan. Teoksessa Pasi Saari-mäki, Kirsi-Maria Hytönen & Heli Niskanen (toim.), *Lapsi matkalla maailmaan. Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia syntymään.* Historiallinen Arkisto 135. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 283–320.
- Markkola, Pirjo, Östman, Ann-Catrin & Lamberg, Marko (toim.) (2014): *Näky-mätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia.* Vastapaino, Tampere.
- Mayhew, Henry (1985/1851): *London Labour and the London Poor.* Penguin, Harmondsworth, London.
- Moring, Beatrice (1994): *Skärgårdsbor. Hushåll, familj och demografi i finländsk kustbygd på 1600-, 1700- och 1800-talen.* Finska vetenskaps-societeten, Helsingfors.
- Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala, Juha (toim.) (2010): *Sodan kasvattamat.* WSOY, Helsinki.
- Paananen, Reija, Ristikari, Tiina, Merikukka, Marko, Rämö, Antti & Gissler, Mika (2012): *Lasten ja nuorten hyvinvointi. Kansallinen syntymäkohortti 1987 -tutkimusaineiston valossa.* Raportti 52/2012. Terveiden ja hyvinvoinnin lait-os, Helsinki.
- Pekkarinen, Jukka (1984): Kansantaloudellinen Yhdistys ja taloudellinen keskus-

- telu Suomessa. Teoksessa Heikki Koskenkylä, Jukka Pekkarinen, Antti Rääkönen & Pentti Vartia (toim.), *Sata vuotta suomalaista kansantaloustiedettä. Kansantaloudellinen Yhdistys 1884–1984*. Kansantaloudellinen Yhdistys, Helsinki, 11–39.
- Pulma, Panu (toim.) (1991): *Den problematiska familjen*. Historiallinen arkisto 97. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Rahikainen, Marjatta (1996): Arbete eller skola. Om minderåriges arbete i Finland under mellankrigstiden. *Historisk Tidskrift för Finland* 75(3), 446–464.
- Rahikainen, Marjatta (2002): First generation factory children: child labour in textile manufacturing in nineteenth-century Finland. *Scandinavian Economic History Review* 50(2), 71–95.
- Rahikainen, Marjatta (2004): *Centuries of child labour. European experiences from the seventeenth to the twentieth century*. Ashgate Publishing Ltd, Aldershot.
- Saarimäki, Pasi, Hytönen, Kirsi-Maria & Niskanen Heli (toim.) (2012): *Lapsi matkalla maailmaan. Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia syntymään*. Historiallinen Arkisto 135. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tuomaala, Saara (2004): *Työätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi: suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Bibliotheca Historica 89. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Turtiainen, Jussi (2014): Metalliin kietoutuneet muistot: metallityöläisten maskuliinisuus toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Ari Väänänen & Jussi Turtiainen (toim.), *Suomalainen työntekijäisyys 1945–2013*. Vastapaino, Tampere.
- Waris, Elina (1999): *Yksissä leivissä: ruokolahtelainen perhelaitos ja yhteisöllinen toiminta 1750–1850*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Yesilova, Katja (2009): *Ydinperheen politiikka*. Gaudeamus, Helsinki.